

озаттар жерленген. Ал қазіргі таңда қаншама адам репрессия құрбандығына жазықсыз ұшыраған өз бауыр-туыстарының, ата-аналарының мәйіті қайда екенін білмей іздеуде. Сталиндік сыңаржақ саясаттың қанды шеңгеліне ілініп, 37-нің зұлматты жылдары құрбан болған қазақтың маңдай алды азаматтарының жамбасы жерге тиген жер бүгінгі күн белгілі болып отыр. Ол Алматыдан небәрі 35-ақ шақырым жердегі Талғар ауданына қарасты Әли елді мекенінің Диханбай қыстауында. Осы жерде 2,5 мың озбыр саясат құрбандары мәңгілік дамыл тапқан. Ресейліктер табыс еткен құжат бойынша 499 боздақ, небәрі 14 күнде атылып, осы жерге құпия түрде көмілген. Содан кейін-ақ дембіл-дембіл бірде 40-тан, бірде 37, бірде-19 мәйітті тиеген қаралы көлік осы жерге түн сайын қатынап отырған.

Өкінішке орай, жергілікті белсенділердің тұғырдан таймауға тырысқан жандайшаптар мен жалған әшкерелеулерінің ардан безгені, елді қуғындауға құныққаны соншалық, орталыққа «халық жаулары» деп әкелінді, олардың «тамырына» қол салды, басқаны былай қойғанда бейкүнә туған-туысқандарына, жерлестеріне құрық тастады және оларды да оп-оңай «халық жауы» деп жариялады. Бұларға жаулықты үйреткен жоғарыда қызметте болған жерлестері деп жала жабуда алдарына жан салмады.

Әрине заңсыздықтар, әділетсіздіктер мен басынушылық мәңгі емес. 1950-ші жылдардағы түбегейлі өзгеріс мемлекеттің бұл ісіне араласпай қойған жоқ. Ақырындап жазықсыз жазаланғандарға тағылған айыптарды қайта қарау процесстері мен ақтау процесстері басталды. Лагерьлердегі адамдарды босату және атылғандарды ақтау істері қолға алынды.

Иә, қалай десек те, қасірет көлемі аз емес және КСРО құрамындағы Қазақстан сияқты отар елге ол үлкен соққы болып тиді. Бір жағынан орталықтағыдай партияны «тазалау», экономика саласындағы кемшіліктерді «халық жауларынан» іздеу саясаты қолданылса, екінші жағынан ҚазССР РСФСР-дің құрамындағы мемлекет ретінде отарлау саясатының жалғасын көрді. Бұл жылдары сталиндік қуғын-сүргін қоғамның көп бөлігін тіптен, барлық әлеуметтік топты қамтыды.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Қойгелдиев М. «Ұлттық саяси элита. Қызметі мен тағдыры (XVIII-XX ғғ.)». Зерттеулер., / - Алматы: Жалын, 2004
2. К.Нұрпейісов «Алаш һәм Алашорда». / - Алматы: «Ататек», 1995
3. Омарбеков Т. «Зобалаң (Күштеп ұжымдастыруға қарсылық)». Оқу құралы., / - Алматы: Санат, 1994
4. Нұрпейісов К. «Алаш һәм Алашорда». / - Алматы: «Ататек», 1995
5. Мусин Ч. «Қазақстан тарихы». / - Алматы: Рауан, 1997

1937-1938 ЖЫЛДАРДАҒЫ САЯСИ ҚУҒЫН-СҮРГІН ТАРИХЫНЫҢ ТАРИХНАМАСЫ

*Қалықберген Е.Н., тарих факультетінің 1 курс магистранты
Ғылыми жетекшісі: Карсыбаева Ж.А, т.ғ.к., қауымд.проф.
Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ., Қазақстан*

1940-шы және 1950-ші жылдардың бірінші жартысында сот жүйесі бойынша жүргізілген саяси қуғын-сүргінге қатысты зерттеулер мен жарияланымдар аз болды. Осы жылдары салыстырмалы түрде аз мөлшерде оқулықтар мен басылымдар шығарылды, онда бұл мәселе тек жанама түрде қозғалды. 1950 жылдардың ортасы мен екінші жартысында И. В. Сталин қайтыс болғаннан кейін және жеке тұлғаға табынушылықты әшкерелегеннен кейін КСРО-да болған маңызды өзгерістер репрессиялық саясаттың қалыптасқан

бағаларын ішінара қайта қарауға әкелді. Осыған байланысты КОКП Орталық Комитетінің бірінші хатшысы Н.С. Хрущевтің Кеңес Одағы Коммунистік партиясының XX съезіне «Жеке тұлғаға табыну және оның салдары туралы» баяндамасы маңызды болды, онда И.В. Сталиннің және оның ең жақын серіктестерінің жаппай саяси қуғын-сүргін бойынша «қателіктері» мен «өрескел бұрмаланулары» күрт айыпталды. Баяндамадағы сын «үлкен террор» дәуіріне қатысты болды және ұжымдастыру кезеңіндегі қуғын-сүргінге бағытталмады.

1937-1938 жылдардағы жаппай қуғын-сүргінге бағытталған зерттеулер әртүрлі сипатта болады - негізінен саяси террор құрбандарының ауқымы мен санын қарастыратын статистикалық бағыттағы жұмыстардан бастап, жалпы жоспарын зерттеуге дейін барды. Әсіресе, аймақтық деңгейдегі «үлкен террор» оқиғаларына деген қызығушылықтың артқанын атап өткен жөн. Саяси қуғын-сүргін мәселесін жалпы жеткілікті зерттемегеніне қарамастан, жергілікті аймақтық материалға негізделген жағдайлық зерттеулер мен басылымдардың барлық түрлерінің саны үлкен және алуан түрлі. 1937-1938 жылдардағы жаппай саяси террор көбінесе Кеңес мемлекетінің жалпы саяси дамуына арналған ғылыми зерттеулер аясында қарастырылады.

Негізгі бөлім. Белгілі бір дәрежеде 1937-1938 жылдардағы қуғын-сүргін тарихы А. Авторханов, С.Коэн, Р.Медведева, Р.Такер сияқты шетелдік тарихшылардың, кеңесшілер мен қоғамтанушылардың еңбектерінде айтылады. Олар 1960-1970 жылдары алғашқылардың бірі болып соғысқа дейінгі кезеңдегі кеңестік саяси жүйе мен репрессиялық саясатты зерттеуге кірісті және осылайша ұзақ уақыт бойы тарихнамада үстемдік етіп жүрген негізгі тәсілдер мен бағалаулар қалдырды. Осы уақытта 1990 жылдарға дейін тарихи әдебиеттерде болған бірқатар түсіндірулер пайда болады, ал кейбіреулері қазір де жалғасуда (ең алдымен, бұл сот процестердің себептері мен сотталушылардың айыпты мойындауларының себептеріне қатысты). Әсіресе осыған байланысты Р.Конквесттің еңбектерін атап өткен жөн, олардың ішіндегі ең танымалы 1968 жылы жарық көрген «Большой террор» кітабы болды [1]. Оның авторы әлемдік тарихнамада алғашқылардың бірі болып «үлкен террор» тақырыбын көтерді. Жарияланған материалға сүйене отырып, ол репрессиялық саясаттың негізгі бағыттарын, соның ішінде 1930 жылдардағы демонстрациялық процестерді зерттеді. Атап айтқанда, Р. Конквест сот процестердің себептерін және сотталушыларды айыбын мойындауының егжей-тегжейлі зерттеді, сот процестерінің ұйымдастыру механизмі туралы бірқатар болжамдар жасады, оларды сүйемелдейтін баспасөздегі үгіт-насихат науқанының сипаты және қоғамның оларға реакциясы туралы жазды. Бұл кітаптың бірқатар тұжырымдарының қарама-қайшылығы мен әлсіз негізділігіне қарамастан, ол осы мәселе бойынша зерттеулерді бастаған болатын.

Тұтастай алғанда Кеңес мемлекетінің репрессиялық саясатын және 1930 жылдардың сот процестерін толық зерттеу, атап айтқанда, 1980 жылдардың аяғы мен 1990 жылдардың басында басталды. Дәл осы кезден бастап кеңестік және кейінірек ресейлік қоғамның мемлекеттік және саяси жүйесіндегі өзгерістердің арқасында «архивтік революция» деп аталатын, маңызды құжаттық кешендерді құпиясыздандыруға және архив мекемелерінің ашық қызметіне, саяси қуғын-сүргін құрбандарын оңалтуға байланысты КСРО тарихын жан-жақты, тереңірек зерттеу басталды. Қалыптасқан жағдайды зерттеуші М.Феррети [2] сталинизмнің қоғам жадына қайта қалыптасуына байланысты «аза тұту жұмысы» деп атады.

Осы кезеңде ресейлік тарихнамада екі параллел тенденция байқалды. Бір жағынан, 60-шы жылдардағы бұрын шетелде шығарылған монографиялардың аудармалары, тарихшылардың еңбектері ғылыми және қоғамдық ортада белсенді түрде жарияланып, талқыланды. Осындай жұмыстардың бірі Р.А. Медведевтың [3] «О Сталине и сталинизме» кітабы болды, ол сталинизмнің табиғаты мен мәніне арналған. Оның ішінде тарихшы Қазақстанда болған қуғын-сүргін жайлы қысқаша баяндайды және сот процестерінің резонансы мен олардың бұрмалану дәрежесін қозғады. Сонымен қатар, Р. А. Медведевтың

зерттеуі сол кезде жарияланған алпысыншы жылдардағы тарихшылардың еңбектері сияқты ескі дәстүрлі дереккөз базасына негізделді және сол себепті зерттеу спектрінің тарлығына әкеліп соқтырды сондықтан да уақыт сұраныстарына жауап бере алмады. Мәселен, мысалы, Р.А. Медведев өзінің зерттеуінде «ешқандай архив немесе жабық материалдарды пайдаланбағанын және олармен таныс емес екенін» - ашық айтқан болатын.

1990 жылдардың ортасында шыққан В.З. Роговиннің [4] монографияларын және, ең алдымен, «1937» деп аталатын кітапты ерекше атап өткен жөн, ол толығымен билеуші элита арасындағы қуғын-сүргінге және 1930 жылдардағы процестерге арналған. Алғаш рет маңызды және біршама жаңартылған деректі кешен негізінде бұрын зерттеушілердің назарынан тыс қалған көптеген мәселелер қозғалды. Жұмыста куәгерлердің белгілі естеліктері мен мерзімді баспасөз материалдарынан басқа, Л.Д. Троцкийдің архивінен алынған құжаттар қолданылды, Гувер институтының революция және бейбітшілік, шетелдік кітапханалардан алынған құжаттар, сондай-ақ КОКП ОК Саяси Бюросының 1930-1940 жылдар мен 1950 жылдардың басындағы қуғын-сүргінге байланысты материалдарды қосымша зерттеу жөніндегі комиссиясының жарияланған материалдары пайдаланылды. Осындай дереккөздік база В.З. Роговинге процестерді ұйымдастырудың әртүрлі аспектілерін егжей-тегжейлі қарастыруға, оларды жүргізу мақсаттары мен сотталушыларды тану себептерін кешенді түсіндіруді ұсынуға, тағылған айыптарды бұрмалау мәселелерін зерттеуге мүмкіндік берді. Сонымен қатар, тарихнамада алғаш рет КСРО аумағында да, Батыс Еуропада да процестер жүргізген қоғамдық резонанс талданды. Айта кету керек, В.З. Роговиннің монографиясы, ол сол кезде қол жетімді ресейлік мұрағат материалдарын пайдаланбағанымен, қазіргі уақытта бұл тақырып бойынша ең толық зерттеу болып табылады.

КСРО-ның ыдырауы және одан кейінгі өзгерістер кейбір бұрын жабық көздерге қол жеткізген шетелдік зерттеушілердің зерттеу мүмкіндіктерін едәуір кеңейтті. Мәселен, мысалы, неміс зерттеушілері М.Юнге мен Р.Биннердің [5] «Как террор стал «Большим» монографиясы, шын мәнінде, 1937-1938 жылдардағы саяси террордың әртүрлі аспектілерін жалпылау және жүйелеу, нормативтік-құжаттамалық базаны талдау, қуғын-сүргінге ұшыраған кеңестік террордың жекелеген санаттарын анықтау және сипаттау үшін ресейлік және шетелдік тарихнамадағы алғашқы әрекет болып табылады. Зерттеу сонымен қатар КСРО-дағы Саяси қуғын-сүргін тарихы туралы көптеген маңызды тарихи құжаттармен қамтамасыз етілген, бірақ сотта жүргізілген қуғын-сүргін саясатын айтарлықтай қарастырмады.

1990 жылдардың аяғынан бастап қазіргі уақытқа дейінгі кезең сталиндік террордың тарихы тарихнаманың ең серпінді және табысты бағыты болып табылады. Тарихшыларды қызықтыратын көптеген тақырыптардың ішінде негізгілерін репрессияны нормативтік-заңнамалық қамтамасыз етуді, құқық қорғау органдарының құрылымы мен қызметін, репрессиялық әрекеттердің себептерін, оларды жүзеге асыру практикасын, сондай-ақ «Үлкен Террор» жылдарындағы қоғамдық реакция мен бұқаралық сананы зерттеу деп атауға болады. Сонымен, Ю.Стецовский [6], В.Кудрявцев және А.Трусовтың [7] монографияларында ұзақ уақыт бойы кеңестік құқықтық жүйе мен жаппай қуғын-сүргінге сыни талдау жасады. Авторлар жарияланған материалдарға сүйене отырып, қуғын-сүргіннің ауқымын, әдістері мен себептерін қарастырады, сот органдарының қызметін, кеңестік қылмыстық іс жүргізу заңнамасының мазмұнын зерттеді. Зерттеушілер соттан тыс қуғын-сүргіннен басқа қуғын-сүргін тәжірибелері бар екеніне назар аударды. Бұл құбылысқа сілтеме жасау үшін олар «политическая юстиция» ұғымын енгізеді, оны олар құқықтық және заңсыз шараларды қолдану арқылы саяси қарсыластарды басу үшін арнайы құрылған немесе қолданылған құқықтық жүйенің бөлігі ретінде қарастырды. П.Соломонның [8] бірнеше рет қайта басылған «Советская юстиция при Сталине» монографиясын атап өткім келеді, онда Кеңес мемлекетінің құқықтық жүйесінің теориялық негіздеріне, қылмыстық қудалауды жүзеге асырудың нысандары мен

тәсілдеріне, оның ішінде контрреволюциялық қылмыстар саласындағы егжей-тегжейлі талдау берілген.

Қазіргі кезеңде қуғын-сүргін саясаты және оны жүзеге асыруға қатысқан құқық қорғау органдарының тарихы мен қызметі арқылы ашылатын жұмыстардың саны өте көп. Мұндай зерттеулерде Л.Наумов [9], Л.Самуэльсон, В.Хаустов [10] сияқты зерттеушілер кеңестік мемлекеттік қауіпсіздік органдарының қалыптасуы мен дамуына, олардың кадрлық құрамына, партиямен және мемлекетпен өзара іс-қимылға, оның ішінде сот процестерін ұйымдастыруға үлкен орын беріледі.

Жаппай қуғын-сүргінге арналған ресейлік тарихнамадағы ең көрнекті және маңызды оқиғалардың бірі Н.В. Петров пен К.В. Скоркин [11] құрастырған «Кто руководил НКВД. 1934 -1941» атты анықтамалықтың шығуы болды. Қазіргі уақытта баламасы жоқ бұл жұмыста Мемлекеттік қауіпсіздік органдарының құрылымы, функциялары және, ең алдымен, НКВД басшы қызметкерлерінің кадрлық құрамы туралы кең материалдар бар. Басылымда НКВД басшылығы туралы өмірбаяндық және статистикалық сипаттағы көптеген мәліметтер келтірілген.

О.Б. Мозохиннің [12] «Право на репрессии: Внесудебные полномочия органов государственной безопасности (1918 - 1953)» монографиясы кеңестік құқық қорғау органдарының белгіленген уақыт кезеңінде қалыптасуы мен даму процесін, сондай-ақ оның негізінде саяси қуғын-сүргін жүзеге асырылған нормативтік-заңнамалық базаны жалпы түрде қарастырады. Кестелер мен қосымшалар түріндегі бұл монографияда аталған кезең ішінде кеңестік репрессиялық саясаттың құрбандары туралы кең статистикалық мәліметтер бар.

Қазіргі уақытта саяси қуғын - сүргіннің сот процесін, соның ішінде «үлкен террор» дәуірін тікелей зерттейтін ең көрнекті ғылыми зерттеу Ж.А. Рожневаның [13] «Политические судебные процессы в Западной Сибири в 1920 - 1930-е гг.». атты еңбегі. Жарияланған тақырып аясында автор контрреволюциялық қылмыстар туралы қылмыстық заңнаманың қалыптасуы мен дамуының негізгі кезеңдерін, кеңестік құқық қорғау органдарының құрылымын, сот практикасын, демонстрациялық саяси сот процестерін жүргізуді және Батыс Сібірдегі сот-прокурорлық органдардың қызметіне байланысты көптеген басқа аспектілерді қарастырады.

Қазақстан тарихнамасында 1980 жылдардың аяғы мен 1990 жылдардың басында 1917-1950 жылдардың басына дейінгі кезеңдегі республикадағы саяси қуғын-сүргін тарихы жазыла бастады. 1998 жылы Қазақстан парламенті Жоғарғы палатасының бірінші отырысы болып, онда саяси репрессияның ары қарайғы зерттелу болашағы туралы мәселе қаралды. М.Қ. Қозыбаев соңғы жылдары репрессияның проблемасы, болмысы мен Қазақстандағы тоталитаризмнің орнығуы туралы зерттеді. «Сталиндік тәжірибелер» атты тақырыпта Қазақстандағы КСРО халықтарының депортациялануы туралы мәселелермен Ж.Б. Абылхожин, Қ.С. Алдажұманов, М.Ж. Хасанаев айналысты. Алаш партиясының көшбасшылары мен қатардағы мүшелері қызметіне қарсы жүргізілген репрессия туралы ғылыми талдауды К.Н. Нүрпейісов, М.Қ. Қойгелдиев, Т.О. Омарбеков жасады.

Т.О. Омарбеков өз монографиясында ұжымдастыру кезеңінде жүргізілген 1929-1931 жылдары репрессия саясатының әлі ашылмаған құнды материалдарынан келтірген. Сондай-ақ, «Қазақстан тарихының өзекті мәселелері» атты көмекші құралында 1937-1938 жылдардағы оқиғаға арнайы тоқталған [14].

Репрессияның құқықтық мәселерімен Әділет қоғамының жетекшісінің орынбасары Қазақстан Республикасы Ғылым Академиясының академигі М.Т. Баймаханов айналысып жүр. Онда саяси репрессия кезеңіндегі адам құқықтарының бұзылуы туралы нормативтік база - жазалау органдарының ОГПУ мен ІХК бұйрықтары мен биліктегілерді адам өміріне сәйкес келмейтін, заңға қайшы соттық және соттан тыс әрекеттерін әшкерелеп айтқан. Ю.И. Романовтың «1920-1953 жылға дейін репрессияға ұшырағандардың әлеуметтік демографиялық құрамы» атты мақаласы бар.

1993 жылы 14 сәуірде қабылданған Қазақстан Республикасы заңында «жаппай репрессияға ұшырағандарды ақтау және тарихи есімдерін қайта қалыптастыру» заңы қабылданған. Ең алғашқы есептеу бойынша репрессияға ұшыраған адамдардың саны 103 мың болса, соның 92 мыңы ақталды. 25 мыңы үштіктің бұйрығымен атылды. Қазіргі кезеңде олардың саны 118 мыңға жетіп отыр. Әділет қоғамы мен Азалы кітаптың көрсетуі бойынша олардың 45 мыңы жоғарғы қатал жазамен жазаланған. Соның тек 2200 ғана Алматы облысы бойынша жоғарғы дәрежедегі жазаға ұшыраған [15].

Әкімшіл-әміршіл саясат қазақты алға жетелеген зиялылар көзін жоюды көздеді. Бұрын айтылуға, жариялануға тыйым салынған Біріккен Мемлекеттік Саяси Басқарма, Ішкі Істер Халық Комиссариаты мұрағат құжаттарын тергеу орындарының материалдарының деректік маңызы зор. Қазақстан егемендік алуының 30 жылдығы кеңестік отарлау саясатынан құтылып, көк байрағын желбіретіп, қазақ халқының басынан өткен тарихи даму кезеңіндегі елеулі оқиғалары мен фактілерге тарихымызды соңғы деректерді жіктеп, жаңаша бағыт беру қажеттіліктерін туғызды.

30-ыншы жылдардағы Біріккен Мемлекеттік Саяси Басқарма құжаттарынан осы жылдардағы орын алған жаппай жазалау науқандарында көзі ашық ел ортасына беделді ұлт-азаттық қозғалысында немесе кеңестік жүйеде жетекші болған көптеген қайраткерлердің «ұлтшылдар», «исламшылдар», «түрікшілдер» ретінде айыпталғанын көреміз. Осы жөнінде Махат Данагүл [16], Алтынбекова Панза сияқты бірқатар тарихшылардың еңбектері бар [17].

Сонымен қатар жаңа заман талабына сай Қазақстандағы саяси қуғын-сүргінді зерттеу тақырыбына байланысты көптеген диссертациялар жазылды. Г.А. Жұмасұлтановтың «Политические репрессии в Казахстане в условиях тоталитарного режима(20-е-начало 50-х годов)» деген еңбегінде КСРО да тоталитарлық тәртіптің орнауы, ұжымдастыру, астық дайындау науқандары барысындағы саяси қуғын-сүргін қозғалған. Т.Рысқұлов, Ә.Ермеков және өзге де зиялылардың қуғындалу тарихына тоқталған. Сондай-ақ, ГУЛАГ-ты репрессияны ұйымдастырушы әдіс ретінде көрсетіп, Ақмола еңбекпен түзеу лагеріне жеке бір тарау арнаған [18].

Д.Ш. Орынбаева өзінің «Политические репрессий в Казахстане в 1937-1938 годы: сравнительно-исторический анализ проблемы» деген диссертациялық еңбегінде үлкен террор" жылдарындағы саяси қуғын-сүргінді толықтай зерттеген [19].

2000-2009 жылдар, аталған тақырыптың әртүрлі мәселелеріне арналған деректер жинақтары шығып, көлемді ғылыми жұмыстар жарық көрді, яғни кеңестік саяси репрессиялар тақырыбы кеңейіп, көптеген докторлық диссертациялардың және монографиялардың тарихи зерттеу объектісіне айналды. Ғалымдар Х.Әбжанов, Б.Аяған, Т.Жұртбай, К.Есмағамбетов, зерттеушілер С.Ділманов, Г.Көкебаева, Д.Махаттарды атауға болады.

Қорытынды. Соңғы кездерде осы тақырып төңірегінде республикалық және облыстық деңгейдегі мерзімдік басылым беттерінде көптеген мақалалар жарияланды. Ж.Богданова, В.Осипова, Н.Грибанова, З.Елғондиева, С.Бақторазовтың мақалалары жарық көрді. Сонымен мәселенің тарихнамасына жасалған қорытындыда жаппай қазақ халқының 1937-1938 жылдары жазықсыз жазалау шаралары жалпы зерттелген, ал жекеленген мәселелер бойынша жеткілікті зерттеулерді әлі де қажет етеді.

Жалпы, 1937-1938 жылдары прокуратура мен сот желісі бойынша жүргізілген саяси қуғын - сүргін тарихының тақырыбы, сондай-ақ репрессиялық саясатты іске асыру барысында прокуратураның жалпы рөлі аз зерттелген. Көптеген авторлар қуғын-сүргінге қатысты мәселені елде жүргізіліп жатқан қуғын-сүргіннің жалпы тұрғысынан немесе жекелеген, ең танымал саяси сот процестері мен істері деңгейінде қарастырады. Сондықтан да 1937-1938 жылдардағы қуғын-сүргін мәселесін зерттеу қазіргі кезеңде өте маңызды.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Р.Конквест. Большой террор / Пер.с англ. Л. Владимировой, худ. В. Решетов. – Нью Йорк. 1968. – 416 с.
2. Ферретти М. Расстройство памяти: Россия и сталинизм // Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены. 2002. № 5. С. 40-54.
3. Р.А. Медведев. О Сталине и сталинизме. – М.: Прогрес, 1990. - 488 с.
4. Роговин В. Власть и оппозиция. - М., 1993. – 400 с.
5. Юнге М., Биннер Р. Как террор стал «Большим». Секретный приказ № 00447 и технология его исполнения. М, 2003. С.78 - 114 и др.
6. Стецовский Ю. История советских репрессий: В 2-х томах. Т.2, - М., 1997. – 600 с.
7. Кудрявцев В., Трусов А. Политическая юстиция в СССР. -М.: Наука, 2000. – 364 с.
8. Соломон П. Советская юстиция при Сталине. - М., 2008. – 462 с.
9. Наумов Л. Сталин и НКВД. – М., 2010. – 601 с.
10. Хаустов В., Самуэльсон Л. Сталин, НКВД и репрессии, 1936-1938 гг. - М., 2010. – 430 с.
11. Петров Н.В., Скоркин К. В. Кто руководил НКВД. 1934- 1941. М.: Звенья, 1999. – 502 с.
12. Мозохин О.Б. Право на репрессии: Внесудебные полномочия органов государственной безопасности (1918 -1953). М., 2006. – 479 с.
13. Рожнёва Ж.А. Политические судебные процессы в Западной Сибири в 1920 - 1930-е гг.: Дис. канд. ист. наук. 07.00.02 / Том. гос. ун-т. - Томск, 2003. – 24 с.
14. Омарбеков Т.О. XX ғасырдағы Қазақстан тарихының өзекті мәселелері. – Алматы: ҚАЗАқпарат, 2001. – 404 б.
15. Азалы кітап-Книга скорби / Батыс Қазақстан обл.. Мұрағаттар басқарамасы: Құраст.: А.Ж.Карин, В.А.Иночкин. - Орал: Полиграф-сервис, 2001.
16. Махат Д.А. Қазақ зиялыларының қасіреті. – Алматы, 2001. - 293 б.
17. Алтынбекова П. Ақиқат пен қасірет 1933-1938 жж. Дерекнама. – Астана: Елорда, 2001. – 200 б.
18. Жамсултанова Г.А. Политические репрессии в Казахстане в условиях тоталитарного режима (20-е начало 50 годов). Автореф. дисс. к.и.н: 07.00.02. – Караганда, 1999. – 32 с.
19. Орынбаева Д.Ш. Политические репрессии в Казахстане в 1937-1938 гг.: сравнительно-исторический анализ проблемы: Автореф. Дисс. к.и.н. – Алматы, 1999. – 180 с.

XX ҒАСЫРДЫҢ І ЖАРТЫСЫНДАҒЫ САЯСИ ҚУҒЫН – СҮРГІН ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ЖЕКЕ БАСЫНЫҢ ҚҰЖАТТАРЫНДА КӨРІНІС ТАБУЫ

*Тәңірберген Р.Б., магистрант
Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ, Қазақстан Республикасы*

Көптеген ғасырлардан бері әлемдік тарих «депортация» немесе «күштеп жер аудару» мысалдарының көптегенін біледі. Египеттегі, Вавилондағы және ескі өсиет диаспорасының басқа елдеріндегі еврейлердің «арнайы қоныс аударушыларының» өмірінен тандалған эпизодтарды сипаттауға негізделген ескі Өсиеттің оқиғалар тізбегін еске түсіру жеткілікті.

Мысалы, біздің заманымызға дейінгі III ғасырда материктің екінші жағында қытай императоры Цин Шихуанди 500-ге жуық ғалымды өлтіріп, Қытайдың солтүстігінен оңтүстігіне жүздеген мың отбасын күштеп көшірді. Мәжбүрлі қоныс аудару инк тайпаларында да болған.